

YUSUF XOS HOJIB ASARIDA DAVLAT VA AXLOQ MASALASI

Samatov Xurshid Ulmasjonovich

Ilmiv maslahatchi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali f.f.n. dotsent

Gulimov Bunyod

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali kompyuter injeneringi fakultet 1-kurs talabasi

E-pochta: tatu.gulimov@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojib ning Qutadg‘u bilig asarida davlat va axloq masalalarining o‘zaro uzviy bog‘liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda davlat boshqaruvi tamoyillari, hukmdorning shaxsiy fazilatlari hamda jamiyat taraqqiyotida axloqiy qadriyatlarning tutgan o‘rni keng yoritilgan. Muallif adolat, halollik, donolik va qanoat kabi fazilatlarni davlat barqarorligining muhim omillari sifatida asoslaydi. Tadqiqot jarayonida esa matn tahlili, tarixiy va mantiqiy yondashuvlardan foydalanilib, davlat va axloq o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari ochib beriladi. Shuningdek, asardagi ramziy obrazlar orqali ilgari surilgan g‘oyalar ham tahlil qilinadi. Natijada, axloqiy yetuklik jamiyat farovonligi va samarali davlat boshqaruvining asosiy sharti ekanligi xulosasi ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig, davlat, axloq, adolat, hukmdor, boshqaruv, jamiyat, fazilat, donolik, qanoat, halollik, ijtimoiy munosabatlar, Sharq falsafasi, turkiy adabiyot.*

Аннотация: *В данной статье с научной точки зрения анализируется взаимосвязь вопросов государства и нравственности в произведении Юсуфа Хос Хожибя «Кутадгу билиг». В произведении широко освещаются принципы государственного управления, личные качества правителя, а также роль нравственных ценностей в развитии общества. Автор обосновывает такие качества, как справедливость, честность, мудрость и довольство, как важные факторы устойчивости государства. В процессе исследования*

используются методы текстового анализа, исторического и логического подходов, с помощью которых раскрываются причинно-следственные связи между государством и нравственностью. Также анализируются идеи, выдвинутые через символические образы в произведении. В результате делается вывод о том, что нравственная зрелость является основным условием общественного благополучия и эффективного государственного управления.

Ключевые слова: Юсуф Хос Хожиб, Кутадгу билиг, государство, нравственность, справедливость, правитель, управление, общество, добродетель, мудрость, довольство, честность, социальные отношения, восточная философия, тюркская литература.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the interconnection between the issues of state and morality in the work “Kutadgu Bilig” by Yusuf Khos Khojib. The work extensively covers the principles of state governance, the personal qualities of a ruler, and the role of moral values in the development of society. The author substantiates such virtues as justice, honesty, wisdom, and contentment as important factors for the stability of the state. In the course of the research, text analysis, historical, and logical approaches are employed to reveal the cause-and-effect relationships between the state and morality. In addition, the ideas presented through symbolic images in the work are also analyzed. As a result, it is concluded that moral maturity is a fundamental condition for social well-being and effective state governance.

Keywords: Yusuf Khos Khojib, Kutadgu Bilig, state, morality, justice, ruler, governance, society, virtue, wisdom, contentment, honesty, social relations, Eastern philosophy, Turkic literature.

Kirish. Yusuf Xos Hojib XI asr turkiy adabiyotining yirik vakili bo‘lib, uning Qutadg‘u bilig asari Sharq falsafiy tafakkuri tarixida muhim o‘rin egallaydi[1;4]. Ushbu asar didaktik ruhda yozilgan bo‘lib, unda davlat boshqaruvi, ijtimoiy munosabatlar va inson axloqi masalalari izchil, tizimli hamda chuqur falsafiy mazmunda yoritilgan. Asar o‘z davri uchun nafaqat badiiy jihatdan yuksak, balki

amaliy hayotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan, keng ma'naviy va siyosiy ahamiyatga ega qo'llanma sifatida ham e'tirof etiladi.

“Qutadg‘u bilig” (ya’ni “Saodatga eltuvchi bilim”) asari o‘z mohiyatiga ko‘ra nafaqat adabiy yodgorlik, balki siyosiy-axloqiy qo'llanma sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi[2]. Muallif ushbu asarda davlat barqarorligi, jamiyat taraqqiyoti va inson baxt-saodati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni asoslashga intiladi[5]. Ayniqsa, davlatni boshqarishda axloqiy qadriyatlarning ustuvor o‘rni borligini ta’kidlashi asarning g‘oyaviy markazini tashkil etadi. Shu jihatdan qaraganda, asar faqat o‘z davri uchun emas, balki keyingi asrlar uchun ham dolzarbligini saqlab qolgan muhim ma’naviy manba hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — asarda davlat va axloq masalalarining o‘zaro bog‘liqligini ilmiy jihatdan tahlil qilish, muallif ilgari surgan konseptual g‘oyalarni ochib berishdan iborat. Qutadg‘u bilig asarida davlat tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi va u jamiyatni tartibga soluvchi murakkab, ammo zarur tizim sifatida talqin qilinadi. Muallif davlatni nafaqat siyosiy institut, balki axloqiy me’yorlar asosida barqarorlikka erishadigan ijtimoiy tizim sifatida ham ko‘radi. Shuning uchun ham asarda boshqaruv masalasi insoniy fazilatlar bilan bir butun holda izohlanadi.

Bunda hukmdorning shaxsiy fazilatlar alohida ahamiyat kasb etadi[7]. Muallif fikricha, davlatning muvaffaqiyati va mustahkamligi bevosita hukmdorning axloqiy va intellektual darajasiga bog‘liq. Boshqaruv faqat kuch yoki vakolat bilan emas, balki donolik, adolat va mas’uliyat bilan amalga oshirilgandagina jamiyat farovon bo‘lishi mumkin. Asarda hukmdor quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi zarurligi qayd etiladi[6]:

- Adolatli bo‘lish;
- Dono va uzoqni ko‘ra biluvchi bo‘lish;
- Qonunlarga qat’iy amal qilish;
- Xalq manfaatini ustuvor qo‘yish;
- Mas’uliyat va halollik bilan ish yuritish.

Muallifning ta’kidlashicha, adolat davlatning eng muhim ustuni hisoblanadi. Adolat mavjud bo‘lgan jamiyatda tartib, osoyishtalik va farovonlik hukm suradi.

Aksincha, adolatsizlik hukmron bo'lgan joyda beqarorlik, nizolar, ishonchsizlik va oxir-oqibat inqiroz yuzaga keladi. Shu sababli hukmdorning asosiy vazifasi — adolatni qaror toptirish, xalq manfaatini himoya qilish va jamiyatda muvozanatni saqlashdir.

Axloq masalasi esa asarda davlat bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Insonning axloqiy kamoloti jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida ko'rsatiladi. Muallif axloqiy fazilatlarini faqat shaxsiy sifat emas, balki ijtimoiy zarurat sifatida baholaydi. Chunki jamiyat a'zolarining axloqiy darajasi davlatning umumiy holatiga, uning ichki barqarorligiga va rivojlanish imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demak, jamiyatdagi har bir insonning xulq-atvori umumiy ijtimoiy muhit shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Asarda quyidagi axloqiy qadriyatlar alohida e'tibor bilan yoritiladi:

- Rostgo'ylik — haqiqatni tan olish va so'zda sobit turish;
- Halollik — har qanday faoliyatda poklikni saqlash;
- Vafodorlik — sadoqat va ishonchni qadrlash;
- Sabr-toqat — qiyinchiliklarga bardosh bera olish;
- Qanoat — ortiqcha tamagirlikdan tiyilish va boriga shukr qilish[3].

Muallif axloqiy buzilishlar jamiyat va davlatni inqirozga olib kelishini alohida qayd etadi[8]. Uning fikricha, agar jamiyatda yolg'on, poraxo'rlik, xiyonat kabi illatlar kuchaysa, bu bevosita davlat boshqaruviga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatda odamlar orasida ishonch susayadi, qonun ustuvorligi zaiflashadi va ijtimoiy munosabatlarda beqarorlik kuchayadi. Shu sababli davlat boshqaruvida axloqiy me'yorlarga amal qilish muhim shart sifatida ilgari suriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Mazkur mavzuni o'rganishda asosiy manba sifatida Qutadg'u bilig asarining ilmiy nashrlari va tarjimalariga tayanildi. Ushbu asar turkiy xalqlarning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy tafakkurining dastlabki mukammal namunalaridan biri sifatida ilmiy doiralarda keng o'rganilgan. Shu bois, mavzuni yoritishda nafaqat matnning mazmuni, balki undagi g'oyaviy tizim, obrazlar tarkibi va muallifning qarashlari ham alohida e'tiborga olindi.

Tahlil jarayonida bir necha ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, matn tahlili (tekstologik yondashuv) orqali asardagi asosiy g'oyalar, tushunchalar va timsollar aniqlab olindi. Tarixiy yondashuv yordamida asarning yaratilgan davri, ijtimoiy-siyosiy sharoiti va muallif yashagan muhit hisobga olindi. Mantiqiy tahlil esa davlat va axloq o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini asoslashga xizmat qildi. Bu metodlarning uyg'un qo'llanilishi asardagi qarashlarni chuqurroq anglash imkonini berdi.

Shuningdek, Sharq mutafakkirlarining davlat va axloq haqidagi qarashlari bilan qiyosiy yondashuv ham qo'llanildi. Bu esa Yusuf Xos Hojib qarashlarining umumiy falsafiy an'anadagi o'rnini aniqlashga yordam berdi. Biroq asosiy e'tibor bevosita muallif konsepsiyasining ichki mantiqini ochib berishga qaratildi. Natijada Qutadg'u biligning nafaqat tarixiy, balki nazariy ahamiyati ham yaqqol ko'rsatildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, muallif davlat va axloqni bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida talqin qiladi. Asarda bu ikki tushuncha o'zaro sabab-oqibat bog'liqligida yoritilgan bo'lib, biri ikkinchisining mavjudligini taqozo etadi. Ya'ni, axloqsiz davlat mustahkam bo'la olmaydi, adolatsiz boshqaruv esa jamiyatda barqarorlikni ta'minlay olmaydi.

Birinchidan, davlatning barqarorligi hukmdorning axloqiy fazilatlariga bog'liq. Agar hukmdor adolatli, dono va mas'uliyatli bo'lsa, davlat mustahkam va barqaror bo'ladi. Aks holda esa davlat zaiflashadi va inqirozga yuz tutadi. Bu fikr muallifning boshqaruvga nisbatan insonparvar va axloqiy yondashuvini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, jamiyat a'zolarining axloqiy darajasi ham davlat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Axloqiy jihatdan yetuk jamiyatda ijtimoiy tartib, hamjihatlik, o'zaro hurmat va barqarorlik yuqori bo'ladi. Bu esa davlat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Boshqacha aytganda, jamiyatning ichki madaniyati davlat qudratining asosiy tayanchlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, asarda ramziy obrazlar orqali murakkab falsafiy konsepsiya ifodalangan:

- Kuntug'di — adolat va qonun timsoli;
- Oyto'ldi — davlat va baxt ramzi;

- O'gdulmish — aql va bilim ifodasi;
- O'zg'urmish — qanoat va ma'naviy yetuklik timsoli.

Mazkur obrazlar o'zaro uyg'un holda davlatni boshqarishning ideal modelini aks ettiradi. Har bir obraz alohida bir qadriyatni ifodalasa-da, ular birgalikda mukammal jamiyat va davlat tizimini yaratadi. Shu ma'noda, asardagi badiiy timsollar faqat estetik vazifani emas, balki falsafiy-axloqiy mazmuni ham tashiydi. Natijada quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

- Axloq — davlatning ichki tayanchi;
- Adolat — boshqaruvning asosiy mezon;
- Bilim va aql — samarali boshqaruv vositasi;
- Qanoat va sabr — ijtimoiy barqarorlik omili.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Hojib Qutadg'u bilig asarida davlat va axloq masalalarini chuqur, tizimli va falsafiy asosda yoritgan. Muallif davlat mustahkamligi va jamiyat farovonligini axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'laydi. Asarda ilgari surilgan adolat, halollik, donolik va qanoat kabi g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shu jihatdan, Qutadg'u bilig nafaqat tarixiy-adabiy yodgorlik, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim ma'naviy, siyosiy va axloqiy manba sifatida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: Fan, 1972.
2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: Cho'lpon nashriyoti, 2007.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
4. Bertels E.E. Istoriya tyurkskoy literatury (Turkiy xalqlar adabiyoti tarixi) – Moskva, 1960.
5. Kononov A.N. Grammatika tyurkskix yazykov i pamyatniki (Turkiy tillar va yozma yodgorliklar). – Moskva, 1980. Rahmonov N. Qadimgi turkiy adabiyot. – Toshkent.
6. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi (eng qadimgi davrlar). – Toshkent: Sano-standart, 2017.

7. To‘xliyev B. O‘zbek adabiyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.
8. Berdaliyeva S. “Yusuf Xos Hojibning ‘Qutadg‘u bilig’ asaridagi axloqiy-falsafiy g‘oyalar” – 2024 (ilmiy maqola)